

Items of Swazi custom (Wasekhank)

8785

(48)

~~Aug 3/21~~

K/13/

I. I. Vilakazi.

1
32

16

K/13/21

1 Ukugana kwentombi kwa ngwane kwelase Swazi.

Ukugana amaSwazi, kwala ngisho umntwana emncane e zelwe uyaganiswa. Uma beku bona ukuthi umntwana mihle bayaye baye kuyise bamcele u kuba abaganisele lowomntwana. Onumye, avume onmnye a ngavumi uma ukuthi ufunwa uruntu angamuthandiyo. Uma uvumile usuzolobolisa ku lomuntu ofuna umntanakho. Uzombiza ngokuthanda, noma amashumi amabili uma uyi sikhulu wena. Uma ungeso na uzombiza ishumi nenquthu kamina. Akunacala ukuthi umntwana usemncane. Uku yazithatha izinkomo uyazi sebenzisa seyezakho manjena nalomntwana uyakhula ukhulela lomntu osemulobole. U ma egula umntwana usuzoha mba uyombika kulabo basemu nzi. Wabo abezozama ukuyela pha ingane lena ngoba eyabo. Ukakwenze kile ukuba lengane ishone, awunandabawena yise ishonela laba abayilobole. Kubo kubi ura ingane isikhula ingaba funi labantu ezoyo gana khona. Kuswelekile bayethathe noma ingafuni ingane lena, ngo ba uyise sewazidla izinkomo. Zakuthi ingakhula abasemu zini bayibone kuqala ukuthi intombazane yakwabani isikhu lile. Sekuzathunywa umuntu njengo mkhongi useyotshena u yise ukuthi ubani useyaku funa umkakhe manjena. Uyise wentombazane naye a kaseyi kusho lutho. Usezocela ukuba bamulindele uma esa mulungisela. Kuyakuthi masu kwana emulungisela abize izihlobo zakhe umntwana uku zithena ukuthi abasekuthini sebeyamafuna umfazi wabo manjena. Izihlobo sezizomupha izi mpahla eziningi zimeluleke futhi ukuthi aziphathekahle emzini. Uma umntwana engavumi uyalandelwe indoda u kuba izomvinibezela ebusuku imumithise. Uma kwehlule kekelapho usezofuna umuthi wokudlisa intombazane. Kuye kufunwe inyanga kuthiwe ba mfake isicetho. Inyanga izo holelwa inkomo. Lenyanga iholelwa uyise wontombazane. Isizokwelashwa kanye nayo indodaleyo eyilobole. Uma yala isizo thwalwa isiwe emzini. Ithwa lwa yibona abase muzini.

Lentombazane ukuze izinsizwa zingayesheli iyahlonishiswa ifakwa
 ihiyana elincane ngaphambili bese iyahlinishiswa ngentwana eyigaxa
 ehlo mbi. Aweqalapho ayeshela kufana nokuthi weshela umfazi
 womuntu. Icala lithethwa lifane nelomutu oweshele umfazi womuntu.
 Uma intombi ithande insizwa leyo sekuzolo bolisa abasenzini.
 Bonake lazokiza izinkomo zeqe ku lezi ezabizwa uyise . Basuke
 sebebala ukuthi sezazala izinkomo lezo, kuhle azibu yise nenzalo
 yazo. Umakwenzekile yazalela ekhaya yazaliswa abanye abantu,
 umntwana awasemu zini lapho yalotsholwa khona. Loku uma
 kulotsholelwana kuye kufakazwe enduneni kubenamanye amadoda
 angofakazi. Kwenzelwa uma ukuthi uyise useyiganisa kwenye indawo,
 yikhona eyodli wa icala.

uhulumeni loku uthi akuphele ezweni lase Zwazini kakhulu
 obonjeni ngase Stegi. Manamhlanjena kusavamile uhulumeni ubona
 ngoba kubanga amacala amaningi kwenza nama ntombazane, athi
 angakhula abaleke emakhaya abambe ayondinda. Amaningi abaleka
 angene ezimission ahlalekhona, bese umthetho ungawavumeli kahle
 amaSwazi ikuba bawaqwa ge amantombazane. Kudinge ke uyise
 ukuba aphindisele izinkomo zalowo awalobola.

Phela intombazane isukelwa umntu mhlambe anaza khosikazi
 amaningi. Mhlambe lomuntu ithi ikhula ingane abe esephelele
 yena. Luza kuthi uma ifika ehlaya lakhe bese igana amadodana
 esikhundleni igane yena. Se kwela okukhulu ukuxaba na ekhaya.
 Nokwenza uku ba amakhosikazi amaSwazi sengathi awanazo njena
 izimbo ezinhle. Kwenza umthetho wawo. Lesisenzo sibangwa
 yindlala, omunye umnunzane usuke elambile impela kungasadliwa
 lutho ekhaya. Abanye abawu funi lomkhuba.

Umgeagco wentombi egane incane.

Awufani nowentombazane e shade kahle. Amantombazane awavumi ukuyoyicanguzisa leyontombazane. Umgagco wa yo ufana nowe ntombazane emithele ekhaya. Kuyayeku hlatshwe imvinba inkomo ephuma kuzo lezi okwalotsho lwa ngazo. Uma kudliwa lenyama izintombi aziyi ngoba ziya yenyanya. Madwa kuqala amakholwa engakafiki zaziyidla nazo lenyama. Idliwa omakoti namakhosikazi, nezintombi ese zazalela ekhaya. Naboke abanumzane bayayidla. Izinsizwa ezinye azizi ukuzoyidla lenyama. Kuye kumenajwe nakhona kumeme umnumzane, ameme abanye bamuphelezele alande umakoti wakhe. Usezosuka na madoda noma emahlanu na mantombazane uma ewatholile noma erangaki. Sekuhanjwa liyoshona ilanga. Kuyaye kubekhona nomakoti nomabangaki nezinsizwa. Umasebe ngena emzini wakhubo kamakoti bazomemeza, baye bahambe nongijimi umabefika kulowo muzi. Usezokusho izibongo zalowo muzi athemeleze aze aqede. Kuzakuthi sebeme isikhathi eside umnumzane athumele umntu abang-nise endlini. Uma umnumzane lowo engakhiphanga umntu sebezozze baphindele emva. Kusuke kukhombisa ukuthi akasa funi nendodakazi yakwahle. Kuzakuthi kunjalo sekwendlule izinsukwana, umnumzane alande yena umginimi wenkosi ukuba bayoshaya izinkomo zakhe, kokunye lowo umnumzane, uyise wentombazane athumele isigijimi ukuyolanda yena umkwenyana wakhe, alande izinkomo zakhe. Ikakhulu bavama ukuthembisa ezentombazane laphoyogana khona. Uma ebavuma sebengena edlini sebefunyaniswa sekuhlathwe izimbuzi noma zimbili zokubabingelela. Sebelethelwa notshwa. Basuke baziva ukuthi bayeza abasemuzini. Kuyakuthi ngakusasa sekukhishwa izimbuzi yongijimi ayena ehlanganisa ukukhuluma kwabo bobabili umkwenyane noyise wentombi. Uma uyise wentombi kukhona akufunayo okwasilela usekukhuluma obala.

naye u yeni wentombazane uma inezwi nomkwe wakhuselisho esigcawini. Kukhulunyelwa ebaleni noma esangweni lezinkomo. Hokuwenziwa umaseliyoshona ngzikhathi zomshado. Kuyakuthi emvakwa loko sekuyodliwa. Kuthi phela ekuseni uyise wentombi akhiphe inkomo yabayeni. Kuzakuthi umasekuhwalele, kusuke izintombi nomakoti bayokhipha umakoti. Sekwetlwalwa amacansi kuhanjiwa huphele hanjalo.

11

Ukugana kwentombi.

Lokukundlela ziningi kukhona ukugana, kukhona nokucanguza.

Intombi uma isiyogana iye ifune ezinye izintombi ukuba ziyiphelekezele. Loku kukhethwa umuzi, nomuntu emuthandayo noma engabonaze ayeshele. Inwama kugamva abanumzane abafuyile. Kuthi izintombi zingene umalishona. Sezizawu buzwa ukuthi zifunani zisho ezize ngako sezizongeniswa endlini, seku seku-zofika nayeke umnumzane azozibona, nabantu bazokuza bazozibona izintombi azibiningi zivama ukuba zibembili noma zebentathu.

12

Umakoti yena uzobonakala ngokugoba yena abeke emusamo azemboze ngengubo, acobozele kuye kuthiwe umakoti ugobile uma enjalo. Abazukusebenza lutho juyakuthi umasebevunyiwe aqale umakoti ukusebenza. Uvunywa ngembuzi, ihlatshwe idliwe. Umabenganamufuni kuyakuthi uma esehamba aphelekezelwe umukhongi oseyofike abale izinkomo kuyise.

Uma intombi izocanguza, noma izoshada, kufunwa umuntu wokuyocela intombi leyo uma umfana esemubikele uyise ukuthi intombi yakwabani ngeyayithanda. Uyaqale ngokubikela unina sewu nina ozotahena uyise ukuthi usibani bani uthi usekhulile. Uyise usezomubuza naye umfana uma evuma

- 13 usezabiza umundeni wakubo ukuwazisa ukuthi ubani uthi usekhulile ukhulele intombi yakwabani. Sekuzofunwa umkhongi uma esetholiwe usethunywa ukuyokhonga. Kwesinye isikhathi kuthunywa amadoda amathathu noma amadoda amabili kwenzelwa ukuze afakezelane uma sekwela ububi phakathi komkwananya norakoti kuzakuthi ngezikhathi zantabana asukelaradoda ayocela afike ekhaya lentombi, ene emnyango phandle aye azindle isikhathi sokuba uyise wentombi ekhona ekhaya. Baqondane nendlu lapha ebakhona. Loku bakuzwa ngabanye, njengo banezibongo zakulawo muzi bazithola ngomuntu
- 14 awazi kahle lowo muzi abaya kuwona. Sebezozwakala bebongela, umnumzane besho izibongo zalowo muzi ukuba umkhongi kukhethwa umuntu oligagu usezothereleza yonamininginingi efanele. Kuzawuthi umnumzane ethuke ukuzwa loku usezobiza izintombi abuze ukuthi ziyabazi yini laba banjena? Umazivuma, usezobatshena ukuthi kuhle, bahambi, bayobuya ngelinye ilanga uyena oseyo babiza uma esebazisile abakubo uma amantombazane abaphika bayaxoshwa, kokunye bahlawuliwe inkomo ngokusukela umziwomnumzane. Amakholwa wona, umnumzane uthi angezwa amadoda lawo akwele emithini, noma akwele
- 15 endlino, ngoba efuna imali yokwethulwa lapho uma befuna ukuthuluma naye. Imali kwama ukuba u£1 abanye njalo nomo £5. Okunye umnumzane asimaze athulenjena angakhulumi nabo. Sebeyoze bakhipe yona inqamuzinyo. Igama lalemali inqamuzinyo uma isiphumile usezokhuluma nabo. Abatshene ilanga abangabuya ngalo. Sewuyena oyobazisa ilanga lokufika futhi.

Kugothi uma eselungile esetantahinile abakubo, athusele ukuyobiza abakhongi. Kuzathi umasebefika bahlatshiswe imbuzi noma inkomo kubantu abakhulu kuba yinkomo. Sekuyoba khona notshwala. Lolusuku kuthiwa bayavunywa abase mzini.

- 16 Umasebevunyiwe, kuyosuka bonke abakubo kantombi bazobiza abakutha-ndayo abakwenyane. Monina, nga lukazi ziyaye zibize ugwayi kubakwenyane. Uma bengerawo bazo khipha imali kubona. Uma, sekulungisiwe loku sekuzosuka abakubo kantombi bayobona izinkomo. Labo bayabizwa abakwenyane, ubuthi wozani nizobona izinkomo zenu nezinto ezinye ezabizwa abasekveni kuba kwenyane. Kuzolungiswa utshwala nenyama, kuhlatshe inkomo noma imbuzi uma kungabantu abakhulu inkomo njalo njena. Kuzogwala abantu sezokudla inyasa, notshwala.
- 17 Umasebezibonile izinkomo sekulungiswa kulungiselwa lokushada.

Kuyaye kuqalwe ngokumema ndawozombili kubo ka ntombi nakubo kamkwenyane. Kurenywa kuseyinyanga esele. Kuyaye kurenywe izihlobo nabakhelwane. Kuzothi kunjalo kumenywe nomuntu ozocinisa ebaleni. Kumakholwa kurenywa nomuntu ozoculisa endlini, nase sontweni. Sebezotshenwa ilanga abazoqala ngalo ukufunda.

- Kuzakuthi intombi umasekusondele izinsuku ihanbe iyoshada ibisi celalayo cinelisa ezihlobeni zayo, ezikude neziseduzane. Ukucimela loku kwenziwa kanjena, intombi iyaye ihanbe ecela izinto ngoba isiya emnzini bayiphe, nezimbuzi, namacars nezinkomo, loko umuntu angayipha khona, ngamandla akhe. Iyibuye yethwele impela. Sekuzothi ingabuya besekuqalwa ukufundelwa. Kuzakuthi izihlobo nabamenywa baphise utshwala obuningi impela. Kuyakuthi ngalelo langa lomusindo kusiwe lapho kuzosinwa khona. Intombi nomkwenyane ithenga izingubo ezinhle kunabanye naye umkwenyane kubenjalo. Makuwo amabinca bayathnga umvumlo omuhle impela.
- 18

Ngosuku lolo umkhongi uvuka ekuseni yena ahambe ayolindela aphuze utshwala. Eusuke bubuningi utshwala impela kakhulu. Akufuneki izintombi zimbone umkhongi ngoba

19 zomushaya uzazimubona. Umkhongi ohlakaniphile ungena engabonwa
 aphuze aze anelise. Kuyothi uma esenelisiwe aphume abeke imali
 (ishumi) athe aluphuse udwendwe. Ushonjena izintombi naziphandle
 zilindele umkhongi. Uzothi angayebeka imali abaleke phela
 uzazimufumanisile zingamushaya. Uma umkhongi engalukhiphanga
 udwendwe kungeshadwe luphuma ntambama.

Kuyakuthi uma eseyipho nsile imali amekude ekholodela izintombi
 nazosezi zojaba izintombi azisezu kuruxosha.

20 Kumakholwa kwehlukene kuqala umyeni aye kubokamakoti. Naye
 ungena ntambama kusikhwa umkhongi uhamba phambili ayoba khombisa
 indlela umosebefika labo bakuboka myeni. Umuyeni uyaye afilwe
 impela angabonakali ngoba bangamushaya kuza izintombi zihlomile,
 zihlomele yena umyeni. Usegqokisa okwentombi azifihle impela.
 Usuzokuma wonke umshado. Sebewukhanyisa laba abakubo kamakoti.
 Umakoti usuke engekho yena. Kusuke kwenza izintombi zifuna
 ukushisa umkwenyane. Kuzokokhiwa izihlwane akahanyiswe. Izinsizwa
 zona zira ngaphambili zivikele izintombi bangazishisi ngomulilo.
 Umlilo zivuphunga nge zinduku nangezihlangau. Kuzakuthi uzuzwana
 21 besekuthiwa umshado awungene endlini. Sekuzophuma amaki osikazi
 akubo kamakoti aseyyiza ejabula impela kakhulu uma kungena
 umkwenyane. Bazongeniswa endlini elungisiwe yafakwa utshani
 ukuze ingagubeki uma izinsizwa nezintombi zidlala. Kwesinye
 isikhathi kvenzelwa ukuba ingabi nalo uthuli indlu uma kuhleziwe.
 Sezizongena izintombi zizobona umkwenyane. Sekungena nezinsizwa
 zakubo kamakoti zizobona izintombi.

Abantu abadala bahlala bodwa abancane bahlalabodwa futhi.
 kwenzelwa ngoba abantu abancane banomusindo abadala abawothandi
 umsindo. Kuyaye kuculwe kuze kuse kuphuzwa notshwala umakoti
 22 ngabonwa wobonwa ngakusasa sekugidwa. Kodwa amabaye wona awenzi
 njengamakholwa, wona kungena umthimba wodwa kuphela ngoba ukhethe
 alungeni. Kuye kuthi umthimba uphume ntamama uye ulale. Kusengwa
 kusasa uvuke ekuseni izintombi zehambe ziye emfuleni ziyogeza,
 umazingayanga emfuleni ziye ehlathini lapho zyofunda khona izingoma
 zokusina ntambama umakoti zikamba naye uzaziya emfuleni, noma
 ehlathini. Kulapho notshwala bazo zibuphu zelakhona. Kuyakuthi
 ntambama ilanga seliyoshona zila ndwe izintombi emfuleni ziyaye
 zibuye zizigeze zazinhle impela. Nezinsizwa ziyayi zihambe
 ziyobucela khona utshwala ezintombini. Zifike zeshele futhi
 23 kodwa umakoti ziyamhlonipha yena, nabanye aseduzane naye umakoti
 uma umthimba usulandiwe usuzosina ebaleni kuboka nyeni. Zisine
 izintombi kube kuhle kudele. Kuyaye kuqalwe ngenkondlo phela.
 Ziyezithi ziqeda besekungena umakoti uzathi eqalanjena umakoti u-
 kusina kwele uyise ekhuleka ekhulekela umntanakhe kwabase muzini
 ukuze bamuphathekahle, usezothemeleza ebalisa ngomakoti ngobantu
 bakhe. Uzobalisa nangezinkozo zakhe ezisilele kumukwenyane.
 Uzomtshena ukuthi uzobuye azilande ahlale ezilungisa umkwenyane.
 Kukulunywa ebandla khona kuyoba nobufakazi ukuthi umkwenyane
 24 unesikweledu esungaka kuyise kamakoti. Kwathi uma uyise kamakoti
 angaqeda ukukhuluma, besekuza ikhetho nalo selizovu nula impela
 kakhulu liphathe namahawu. Kuzakuthi lingaqeda ukukhetha uyise
 womkwenyane asukume naye abonge umthimba noyise kamakoti. Abonge
 ngoba phela uyise kamakoti emunike umntwana wakhe acele naye
 ubulanda obuhle kuyise kamakoti.

25 Kuyakuthi angaqeda uyise kamkwenyane bese kusukuma umlobokazi abeke bonke okuswelekele ababeke. Abanye ubanika amacansi, nezicephu, na: avoro yonke into enjengaleyo. Kubekwa abayizihlobo bodwa, nomkhongi. Kuyakuthi ngakusasa izintombi zihlabe inkomo eziyithandayo ezizikhethela zona. Lenkomo ibizwa ngokuthi umbubuzo. Kuye kukhethwe insizwa ezoyigwaza lenkomo. Lenkomo egwazwa ngomkhonto kuphela ize iwephansi, lomuntu owakubo kamakoti. Uma eyigwaze ayaze yawa inkomo, sekuba yicala elikhulu impela. Usehlawula lowo obegwaza inkomo. Uma amaxebe aze abamaningi uzokhipha imali engangawo. Kwakuhlawulwa ngembuzi kuqala, manjena kuhlawulwa ngemali, inxeba usheleni. Uma eyigwaza nezintombi zibakhona esibayeni. Uma ingawi ziyacela nazo zenzele ukuba ahlawule lona oyigwazile.

26 Umuntu ohlawulayo umkwenyane ehlawulela lona owehluleka ukuyigwaza inkomo. Uma isiwile isizoyekwa isikhathi eside kulindelwe izintombi ukuba zingene kuqala esibayeni. Zithi zingangena izintombi esibayeni kulandele abazohlinda yona inkomo. Iyalhinzwa inkomo zikhona lapha izintombi zilindele uma kuthena behlinza bayibobosa yaphuma umswane, kuba yicala elikhulu lelo impela. Sekuzo hlawulwa ngenye inkomo. Izintombi zithukuthela kabi impela uma inkomo yazo iphume umuswane. Uma sebeyiqedile ukuyihlinza umlobokazi usezoyiboboza yena. Uyiboboza ngomkhonto
27 noma ngomkwa wakubo ka muyeni, ngoba ihlatshwe ngomukhonto wakabo makoti. Uzakuthi angayiqeda bese beyikhipha izitho zayo laba abayihlinzayo. Kuyakuthi uma isiphelile ingeniswe endlini.

Kuzakuthi izintombi ziya be lenyama zizothatha umuleze ziwuse kuradoda esibayeni azosele wona. Kuzakuthi umakoti athelwe ngenyongo yenkoro leyo. Loku kukhombisa ukuthi usengumfazi walapho kulowo muzi.

28 Kuyakuthi izintombi zihambe zimushiye urakoti umaseziqede inkomo yazo. Usezosala nempelisi urakoti empelekile, omunye zibazi mbili izimpelesei, komunye njalo zibe zintathu. Kuyakuthi ekuseni avuke ashayele ebaleni ebusukwananeni, bathi bevuka abantu abese eqedile urakoti ukushayela. Usezohamba ayokha amanzi kusemnyamana. Wenzaloku njena uhamba nazo izimpelesei zakhe. Usezohamba ayo gaya angayele wonke umuzi lapho eganekhona, namanzi uwakhela wonke umuzi lapho eganekhona, nokugaya utshwala wenzela wonke umuzi lapho eganekhona. Usebenza umsebenzi onzima impela umakoti esafika emuzini.

29 Uyaye avuke ekuseni ayekubo karuyeni, lapho ahlalakhona, una umyeni engena nina iyangeniswa kwenye indlu. Usezosebenza kulendlu, kuze kuphele iuyanga. Ura efuna ukuya esibayeni athuneele ingane, ingne esibayeni iyoinfunela ubulongwe. Noma esisinda akayi ngasendaweni kayise, uyasindelwa nora yingane anikwe yona. Akakwazi ukuthetha urakoti ekhaya, noma ingane iganga ngaye akakwazi ukuyishaya nokuyithethisa ingane leyo. Uyoze azale ingane kande akwazi naye ukuyishaya, nokuyithethisa ingane eruzini. Kodwa ura kukhona uyise uyathula. Umakoti wayengadabuli emabaleni weyendla izindlu ura ehamba.

30 Umakoti uhlonipha amabizo abase muzini, isifungo esikhulu lesi, esenziwa umakoti narasi akawadli uze anikwe inkomo yakhe ukade adle arasi.

Umakoti usezofunelwa isicwayo. Kuyayekuphule abafana bakulowomuzi bayozingela inyanazane. Isicwayo sikamakoti senziwa ngempunzi, kwakuthi ingabulawa impunzi ihlinzwe kahle impela. Kuthathwe isikhumba sayo. Siyaye sihlotshiswe kahle kakhulu impila ekugcineni kwaso. Kwenziwa umasesishukiwe kahle impela.

Kuyakuthi uma esezele ingane kujajulwe kakhulu impela nomakoti ahlonishwe manjena adunyiswe njengabanye abafazi ekhaya.

31

Umthimba wamakholwa.

Umthimba wana awuyi emfuleni noma esihlahleni uye uhlale ekhaya lapho ufakwe khona. Kuyakuthi ekuseni noma ngamuhla ungenayo umkhongi anikwe inkomo yakhe, usezofuna abantu abazomhlinzisa kwesinye isikhathi usukanabo ekhaya. Kuyakuthi angayiqeda bamnike indlu yokufaka lenyama. Lenkomo kusuke kungeyomthimba wodwa kwabanye izinkoro zomthimba zibambili noma zibentathu. Abanye enyo inkomo bayenze ngezimbuzi noma izimvu. Kuyaye kuhlatshwe zibe u(6) isithupha. Notshwala bomthimba bubodwa busendlini yabobodwa. Konke loku kukhonjiswa umkhongi. Uyena umkhongi ozobakhombisa indlela yokungena endlini nakokonke kwenziwa umkhongi. Sekuyothi ngakusasa kuphume umshado ntambama emvakwama-dina. Kuqale kuphume umthimba uma ukuthi uwona ongenile, uma kungene ukhetho kuphume lona kuqala. Sekuzawusinwa lize liyoshona ilanga. Kuyekusinwe ngezimpempe abanye basina ngenkositini. Kuye kuthi umakoti asiniswe ndawo zombili kubo kamkwenyane nakubo futhi. Uma seliyoshona sekuyekwa ukusinwa. Uma kusasinwa abantu bakhunga ababathandayo ngezinto nangobuhlalu nokunye. Lezizinto babuye bazilande uma usuphelile umshando.

32

Sekuzakuthi kungaphela ukusina kubukelwe umculo, wakubo kamakoti, nowonyeni. Wona wenziwa muva umakoti nomkwenyane bona abasaculi sebeyabukela njena. Banikwa indawo enhle yokuhlala babukele nabo. Umasekuphelile loko sekuyiwa ezindlini. Umakoti usezolungisela ukuhamba manjena. Sekuzodliwa ngomjaho. Kusuke uthetho luyobiza umakoti. Umakoti ukhishwa ngeculo. Lithi:- "phumasihambe - phumasihambe wemakoti, kukude kithu, kukude kithi wemakoti".

34 Ieliculo liculwa kuniwe emnyango endlini karakoti. Omunye
 ephuze ukuphuma kuze kube sebusuku impela. Kuthi ngelikade
 kuzwakale umakoti esekhala kusuke esikhulu isililo. Kusuke kade
 elitshaziswe izalukazi zimeluleka, izalukazi zakubo. Kuyathi uma
 esekhala angene umkwenyane amubambe bamkhiphe endlini. Omunye
 akakhali kuyaye kubikelwe umkwenyane ukuthi angangena amukhiphe
 manjena. Sekuzo hanjwa ubusuku bonke kuye kufikwe kuboka myeni.
 Umthimba uhamba phambili, ikhetho luze ngomva. Kuyathi uma
 sebefika ekhaya umkhongi akhombise umthimba indlu yawo. Lapha
 endlaleni izinsizwa zihambe zeshela ezintombini. Abadala bona
 bahamba bodwa ngemva kwabo bonke nomkwenyane uhamba nozakoti
 wakhe nabanye.

35 Kuyakuthi ekuseni banikwe amanzi okugeza, abanye bayaye bahamba
 baye emfuleni bayozigezela khona. Uma sebebuyakhona sebenikwa
 ukudla naye umakoti unikwa okwakhe yedwa. Nokhetho lunikwe
 ukudla. Kuthi abaseduze naserakhaya bayokudla ekhaya abanye,
 abathandayo nokulala abanye balale ekhaya uma bethanda. Kuthi
 ntambana beze emshadweni sebezogqoka. Kugqokelwe emahlathini,
 uma engekho kugqokelwe ehlane njena. Izintombi zibazodwa nezinsizwa
 zibezodwa uma kugqokwa. Sekuzoqala umthimba ukusina sekusina
 njengoba kwenziwe kubo karakoti. Kuthi kungaphela kulalwe.

36 Kuyakuthi ekuseni uma izintombi seziyitholile imbuzi yazo noma
 inkomo yazo, zimu khiphe umakoti, useyokwaba. Ziaukhipha ngeculo
 umakoti lona sezizomuthwalela amacansi ziye ebaleni, noma esibayeni
 Uma sekuphelile izintombi zizo mulungisisa indlu yakhe umakoti
 kade zisuke zihambe. Zihambantambana ziphelezela izesheli.

Ukwabiwa kwenkomo yomthunba

Inkomo ihlwatshwa emhlaba nkomo emva kwesiphanga lapho
 eiphela khona. Lenkomo ikhe thelwa umuntu ohlakaniphile
 ukuyihlinza ngobunono obukhulu.

37 uma yonakele loyomuntu uyahlawuliswa. Akuhlawuli yena kuhlawula
umkwenyane. Uma umuntu engayiwisanga ngenxeba lokuqala uyahlawula
umkwenyane ngobucu bobuhlalu bube bunye. Usezoyihlaba noma
mangakhi amaxeba akaseyi kuhlawuliswa. AmaSwazi wona amuhlawulisa
ngenye inkono, noma inxeba libe usheleni.

Izitho ezinikwa umthimba yilezi banikwa uhlangothi lonke
nesifuba kuya emthimbeni. Izitho zohlangothi eziya emthimbeni,
umlenze, nomhlubulo, nomkhono nensonyama.

38 Ukhetho lusala nolunye uhlangothi, kodwa umthimba wona
unikwa umlenze wokhetho. Lomlenze udliwa izinsizwa zomthimba
wona. Kubuye kuthi ukhetho luthathe inso nyama yalo liyinike
umthimba. Nensonyama elethwa ukhetho emthimbeni, nawo umthimba
awuyedli lenyama. Iye inikwe umakoti, yenake umakoti usezoyibeka
esithebeni esihle impela. Isithathwa izintombo zihamba wayo
ziyisa kunina womkwenyane. Izintombi zomthimba zihamba zicula
ura zise lenyama kunina womkwenyane. Lesi isithebe esihambise
inyama lena usezosiththa unina womkwenyane kube esakhe njalo.
Nayeke unina womkwenyane akezukuyidla isonyama usezoyinika
izintombi zakubo kamkwenyane ziyidle lenyama.

39 Kuthi umlenze futhi okhishwe ukhetho uthwalwe usiwe ekhaya
kubo kamakoti, usudliwa amakhosikazi onke ekhaya. Udliwa
amakhosikazi akubo kamakoti angayanga ukuyoganisa. Kuyaye
kuthi nesigubu nesibindi kuthwalwe kusiwe kubo kamakoti. Isigubu
lesi sithwalwa kanye nobulogwe baso singabonaze sibotshozwa
kuzakuthi labo amasithwele bathi uma sebefinyelela ekhaya, umfula
wokugcina kulapho isigubu bayosigeza khona uma sebefeduze nekhaya.

Lezizitho zonke zisikwa kahle kakhulu impela ngoba uzonakele wazisika uyakhawula loyo obezisika. Ngomthetho kuthiwa usuke ethuka umakoti ukuthi akasephelele. Uma kunesici abasisolayo abase mzini kubonakala ngazo izitho nangenkomo yomthimba ukuba bayone nabo.

40

Uma umakoti onakele, kuyahlawulwa. Kuyaye kuhlawulwe ngenkomo. Uma umakoti lona eseke wazala komunye umuntu noma eseyintombi uyavinjwa ngenkomo emzini ukuze bamulobole ziphelele. Uma kungenjalo izinkomo zelobolo azirheleli. Uma esazala abantwana abaningi emzini kukhishwa izinkomo ezilingana wona anasuka akhe, avinjwengazo bazinike abakubo kamkwenyane, ukuze alotsholwe ziphelele.

Umuntu yena omithisile akayithatha intombazane uyihlawula ngezinkomo ezintathu. Bese eyigezafuthi ngermbuzi. Umakuyimali ukhipha ishumi losheleni.

Uma umntwana emfuna uyaye anthege ngezinkomo ezintathu futhi naye, uma unina engamufuni.

41

Umakoti nokuhlonipha.

Kudala zonke izizwe zazihlonipha kakhulu izingane. Kodwa isizwe esimnyama ununtu awaye hlonipha kakhulu umakoti. Umakoti wayehlonipha ngaphezu kwengane yena. Makwa ngwane kwaku njalo. Manamhlanjena, usungahambe ubona ukuthi lesizwe sasihlonipha kakhulu.

Lonake umakoti uhlonipha eseyintombi engahagani. Uhlonipha abalapha eqome khona. Kukhona isiga esithi ihlonipha nalapha ngeyuganakhona. Into enkulu ehlonishwayo abaseruzini. Intombi izathi ingaqoma ingabi isaba biza ngarugama abo abalapho ithanda khona.

42 kuthi mhlazane ilotsholwa bese ihlonipha impela kakhulu. Ura igama loyise zala mhlawumbe u(Lanzi) intombi ayisezukulusho ukuthi amanzi isizothi (amayiwa) kanjalo nokuningi izokuhlonipha intombi.

Inyama yase mzini awesi fazane akayidli, engazange aqoliswe, namasi asemnzini akuwadli enganikwanga inkomo yawo. Inyama yenkukhu awesifazane akayidli uze afe. Nanamhlanjena ura ukwela uBombo uyofuzani sa ukuthi izinkukhu abazindli baloku besaya ngaludala. Nobisi lwase mzini abaluphuzi. Noma ubanika ithiye
43 elinobisi abaluphuze. Endlini kayise noma yoxfo wabo omkhulu uhlala nga kwesokudla akeqeli ngalena kwesokunxele uze afe ehlonipha loku noma kungavelani akakhohlwa uyahlonipha njalo njena. Mesatsha somuyeni wakhe ubengadleli kuso noma kunjani, noma ubeseswele oko kudlela ubengeke adle ngesitsha somuyeni wakhe. Ngisho noma ukhezo utengadli ngalo.

Umuntu wesifazane ubesikiswa ukuze ayidle inyama lena. Ukusikiswa lokuyinto enjena. Kwakuthi umakoti efikile emzini anganikwa mpela inyama noma ngauyayithanda inyama. Kwangwane
44 ukuze umakoti ayidle inyama. Kuqale kuhlathshwe imvu abese usikiswa ngayo. Kuthathwa isithebe senyama sibekwe phambi kwakhe. Kuzobizwa umuntu azayisika inyama lena. Uyisikayena isiphekiwe. Uzosika iqashana elincane abese ekhuhla ngalo umakoti emlonyeni. Kuzakuthi emvakwezinsukwana besekuhlathshwa inyama yakne azoyidla ngempela.

Omunye wesifazane ayale angayidli kuze kuphele iminyaka eminingi ukuze ayidle inyama lena. Ukusikiswa ngenyama yemvu kwenzelwa ukuba awesifazane akhuthale, angabilona uhlanyafuthi phela imvu ithambile, yingako owesifazane esikiswa ngayo.

45 Uma esikiswe ngeyembuzi kuthiwa uba nomusindo ekhaya angahloniphi kanti kufuneka ahloniphe ekhaya. Uma esikiswa inyama iyathakwa nezinyamazane zakulowo luzi. Kwenzelwa ukuze igazilahle livumelane nelomkwenyane. Abantwana ukuze bahlambe kungabi yizilima. Umfazi ongasikiswanga kuthiwa wayezala abantwana abangasile. Omunye basheshe bafe abantwana bakhe ngoba abaqinile. Muyothisi noma ebeletha umntwana anukiselwe ngazo izinyamazane lezo.

46 Uma esikiswa awesifazane usuke esahamba ngokucasha ehanza emvakwe zindlu engahambi emabaleni. Uma esesikisiwe usezohamba ngaphambili kwezindlu manjena. Uma engakasikiswa wolindela base banusikise. Uma esikiswa umakoti unikwa ingane encane ethweswe yona kuthiwe nansi ingane yakho. Wayevama ukukhethelwa ingane enhle umakoti. Uma naye umakoti eyithanda ingane usezokwenza (Isihlambezo) ngayo ingane. Isihlambezo senziwa uma umakoti efuna ukuzala naye ingane efana nalena anikwe yona. Usezokukha amanzi ngembiza umakoti agcwale acicime phezu. Uma umakoti efuna

47 ukuwaka amanzi aphuze usezothi ingane ngaphambi kokuba aphuze umakoti, athi ingane ayiwakhe, kuqala imbeke phakathi, kuthi njena efika nawo ingane kuthiwe ayibeke phakathi. Ayayekwa kuqala amanzi acwebe, uma esecwebile abukiswe phakathi umntwana. Lapha futhi umakoti efuna ukuphuza umntwana uyena oqala ngokubuka phakathi enanzini kande umakoti aphuze lawo manzi. Amanzi akamakoti yedwa nengane leyo. Amanzi ayehlale egcwele njalo.

48 Uma enikwa ingane ngonuthetho wesiSwazi kwenziwela ukuba asheshe ayithole ingane umakoti. Umakoti uma esenikwe ingane angabe asayikhodlwa umakoti. Usezoyipha ukudla ingane uma esezele lengane sekuba umzanyane wayo ingane yakhe. Seyiyoze ikhule ingane iphatha ingane yakhe umakoti. Usezoyikhatha ngamafutha ingane lena umakoti. Kuzakathi nenyama abamunika yona ngoba bemusikisa ayinike lengane ayinikiwe emzini.¹

Lomkhuba usenziwa kwezinye izindawo zase Swazini nanamhlanjena. Kuwumkhuba omuhle ngoba kwenza umakoti azotle. Nengane yayinga muhluphi umakoti ngoba izingane zakuqala zazilungile zihlonipha abadala.

49

Izisho zolimi kwa Agwane.

Izisho zolimi ziyafana nezakwaZulu, nawo futhi amacunu, izisho zawo ziyafana nezakwaZulu. Sonke isizwe, isizwe ngezisho:-

1. Iqhina liphuma embizeni:-

Kusho ukuthi into ungathi uyifukamele, uthi eyakho wedwa uyethuka isiputshukile.

2 Induku kayiwakhi umuzi:-

Kusho ukuthi endoda ehlale ngokulwa emzini wayo awunakwakha lowo muzi.

3 Kayihlo inkwali ephandela enye:-

Kusho ukuthi zizanele wedwa unganaki ukusizwa ngabanye nabo bayazizamela.

4 Guga mzimba salanhlizuyo:-

Kusho ukuthi inhliziyo kayigugi, noma umzimba usuphelile kodwa inhliziyo iloku ibalisa njalo sengathi umusho.

50

5 Lixhoshwa libekile:-

Ingozi yenzeka ungayibikile, uye uthi ubona bese ulimala nje.

6 Liwela umfula ugwele:-

Isifiso hasivinyela kalula, sifana neso. Lona libona ngaphesheya umfula ugwele.

7 Kakukho qili elizikhotha emhlane:

Noma usuhlakaniphile kangakanani ungeke ukhohlise bonke abantu.

8 Uathente uhlaba usamila.-

Kusho ukuthi umuntu akahlakaniphe esemncane ukuze aphumelele ngoba angaze akhule abasenakulunga kahle.

9 Woze ulutheze olumenkume:-

Kusho ukuthi ungophaphazeli njena, woze ukholiseke.

10 Izintaba ezikude zingumasithela:-

Kusho ukuthi isithandwa sami singalena kwezintaba.

51 11 Woqhotha uze ufike kwa Mtshenkula:-

Loku kusho ukuthi noma wenza kakhulu kangakanani awusoze waphumelele.

12 Ithi ingakhwelwa iphangainja iphenduke inkentshane:-

Uthi umuntu angalamba enze noma yikuphi okubi okuzomutholisa ukudla.

13 Usenga nezimithiyo:-

Kushiwo kumuntu osukela amanga libalele, awaqambe obala.

14 Libunjwa liseva:-

Loku kusho ukuthi sheshisa into uyenze isalungile, ungayi libaleli.

15 Izwibela labulala indlovu:-

Kusho ukuthi noma into incane yihlakaniphele. Ngoba kwathi kucandwa izinkuni izwibela labulala umnumzane.

52 16 Ikhotha eyikhothayo:-

Abelusi bake bazibone izinkomo zikhothana. Kusuka kuqala enye, ikhothe enye. Iyasuka nenye leyo isiyayikhotha. Izenzo ezinhle zidala ezinye izenzo ezinhle.

17 Udukuza osweni lwenkomo:-

Loku kusho ukuthi awuyazi into oyenzayo uyabeda. Kushiwo kumuntu osuke ebede nge nto ethi uyayazi.

18 Yinja yomoya leyo:-

Kushiwo kumuntu oharba ezula njena, ongenandawo yoku lala.

19 Ukhasela eziko lowo:-

Kusho ukuthi kuhle uqaphele into oyishoyo ifuna ukukulimazisa.

Kusho ukuthi awazi lutho.

20 Wokhela umlilo awuyeke:-

Umuntu ohlebayo ngabanye abantu.

53

21 Zinqunywa amakhanda ziyekwe:-

Iphela zibulawa kanjalo izinkukhu uthi ungayi nqusa ikhanda uyiyeke izelife. Loku kusho ukuthi qhake, inqiniso lozwelela noma ungaliphika kanjani.

22 Indlu yegagu iyanetha:-

Ngumuntu oziqhenyayo kanti kanalutho, kanamkhuba.

23 Ngingenwe iphela endlebeni:-

Kusho umuntu uma orunye emubelesele, ephikelele ethi akamenzele utho. Kayikho into ebuhlungu njengephela endlebeni yomuntu.

24 Soljicela ivuthiwe:-

Basho njalo abantu kumuntu onenkani, ode ekhulusa ngezinto eziyinsini kwabanye. Ezithusa yena ukuthi angezenze lezozinto

54

25 Ubude kabuphangwa:-

Kusho ukuthi musa ukugijimela izinto ezingaphezu kwamandla akho. Kusho ukuthi yenza kahle lezinto ezilingene amadla akho kuqala, kanduba undlulele phanbili.

26 Injalo iphura ithunjani:-

Kusho ukuthi umuntu ufuze abazalibakhe, ngobubi, uma ukuthu uyisona isilima.

27 Inhlambi ifela emanzini:-

Kukhomba ukuthi kuvarile ukuba umuntu afele emsebenzini wakhe awujwayele. Ibutho lifela empini.

28 Ingane engakhaliyo ifela emtelekweni:-

Ura ungayiceli into ayokwazikanjani abantu ukuthi uyayithanda into na? Ithi ingakhala ingane unina ayehlise ayincelise.

55 29 Injobo ithungelwa ebandla:-

Kusho ukuthi lalela loku abakweluleka ngako abanye. Ura amadoda ethunga izinjobo esibayeni ayelulekana. Kusho ukuthi umuntu angesabi ukukhuluma ngento noma inzima.

30 Akwethi ngokwezandla:-

Kusho ukuthi konke esikwenzayo kuphelela ezandleni kungacumi neze kahle. Into ephelela ezandleni kusuke kuge nto yalutho.

31 Ubogawula ubeke:-

Kushiwo kumuntu loku ukuze umuthi ungaweli phezukwakhe alimale. Qhaphelisa akwenzayo.

32 Wolibamba lingashoni:-

Noma ungabaleka kusizani ngoba kuzokuhlwa ubuye ekhaya ungeke ulibambe ilanga lingashona.

56 33 Isiziba siziwa ngodondolo:-

Uma umuntu ewela umfula omkhulu angawugondi kahle ukuthi ushona kangakanani kwezinye izindawo, bayaye bafake udondolo emanzini, bawezwe ukuthi ashona kanjani lapho.

34 Iqhina lika mbethe:-

Iqhina yilo lelo esithi liphuma embizeni. Phela iqhina leli kwa Ngwane kwakuyikhubalo elikhulu lemvula, njenge ngomfi ikhubalo lezintombi. Manje isisho savezwa wukuba inkosi uSwazi eyayi yinyanga enkulu yezulu, kwathi ithi inisa inwula alaze lana izulu kwangathi liyana labuye leruka.

35 Isithukuthuku senja siphelela oboyeni:-

Ukusebenza okungabonakaliyo. Uma umuntu esebathena angaphumeleli.

67

36 Umvundla ziyowurqanda phambili:-

Kuthi noma umuntu edla abakwabo, koze kwele okombuyisela kubo.

Umvundla ngunogwaja, kuye kuthi nxa esethi uzishiyile izinja kwele okumvimbelayo ngaphambili abe esephindela emuva.

37 Ngigeqa anagula ngiyemuka yini:-

Uma ushonjalo usuke uthi ngingezi khulume zonke izindabazami ngingafi.

38 Impi yorndeni kayingeva:-

Uma kuxabene abantu abala manayo ungayingeni indaba yabo.

39 Uyadela umnyovu awazibopha ngexhara kwabonakala:-

Uyadela umuntu obesenzeni kulunge.

40 Liduzela emasumpeni:-

58

Kushe ukuthi sekuseduze ukuba ukuthole okufunayo okuhle. Kuqala kwakusengwa ngama thunga enziwa ngesinqamu somuthi, kuthi enhla nalo ithunga ngasemlonyeni kubekhona amasumpa okulivimbela ukuba lingasheleli emadolweni, ngoba thina ngwane kuthi nxa sisenga siqoshame, ithunga silibambe nganathanga. Bekuthibe nxa insengwa-kazi isilukhipha, ubisi lizwakale ithunga lomuthi, lisho lithi vu, vu, vu; kuthi laphoke seliseduze kwamasumpa kubonakale ukuthi isizoligwalisa ithunga, kuthi osengayo una selidura emasumpeni umbone esenqekuza ngekhande enanela ukuduma kwalo - beseligwale ciki phezulu.

41 Wabika imbiba wabika ibuzi:-

Ibuzi yigundane elikhulu elidliwa ngabafana. Imbiba yigundane elinemishi esithathu esundu emhlane. Liyanona kakhulu bekuthi nxa abafana bezingela amabuzi livuke ibuzi. Besebethi abafana

59 "nanti ibuzi". Kuthi kusenjalo kuqhamuke imbiba, besebethi
 "nansi imbiba!" Lokhoke kushiwo kumuntu ongenangqikithi ekukhu-
 lumeni kwakhe, okhuluma izinto eziningi ngasikhathi sinye
 kukhohlakale ukuthi uthini manjena.

42 Insimba yesulela igegqumusha:-

Igqumusha phela inyoni. Kwakuthi nxa kuzingelwa izinyamazane
 izinsimba emahlathini ivuke insimba, kuthi lapho besaqala
 ukuyixosha bese kuvuka inyoni igqumusha. Abantu bese beyiyeka
 insimba, sebexosha igqumusha lelo. Lokho kushiwo kumuntu osuke
 enze isenzo esibi, nanjengalaba abathengisa ngotshwala; kuthi
 nxa kuqhamuka amaphoyisa basuke banyebele babaleke bashiye
 60 endlini laba abazothenga utshwala bese kubanjwa bona. Yiloko
 ukuthi insimba yesulela ngegqumusha.

43 Nangu urazi wezabantu, akhohlwe ngezakhe:-

Loku kushiwo kumuntu okhuluma ngobubi babantu, kepha eyakhe
 inkhuthana uyithukisile kakhulumani ngayo.

44 Amehlo kaphathelani, ngamabeka eshiya:-

Kuthi noma into uyibona inhle kakhulu ngeke iso libuthwale ubuhle
 bayo njengoba injalo. Ize ibatshazwe ngomlomo ingani wona
 umlomo kawunakuyenza, ukuba iqondakale ubukhulu bobuhle bayo.

45 Kawuboni? Ungu mathole yini?:-

Loku kushiwo uma ungaboni into umuntu akukhombisa yona.
 Lesifiso sisukela ngendaba kaMahlakohla inkosi mhla ethumele
 61 uMathole ukuyo funa izinkomo zenkosi kuba phendi. Kwathi ukuba
 awele igwa umfula wabona izinkonkoni wathi, izinkomo. Njengo
 Mashongwe awayethunywe uTshaka kwaMzilikazi, naye wabona izinkon-
 koni wathi izinkomo. uMahlakohlo wathi akakhishwe amehlo
 uMathole. noTshaka wathi akaxhoxlwe amehlo uMashongwe ngoba
 awasizi lutho kuyena.

46 Udlala ngegeja kuziliwe:-

Kushiwo uma umuntu esukela into angasoze ayithola, noma angena kuphurelela ukuyenza.

47 Insuransurane, imali yamakhanda:-

Lesisisho savela ngo Bambatha inkosi yase ngome musukwana esusa ithuthwa lwamakhanda elwa no kulumeni enqaba ukuthela. Wahamba wayocasha mkandla lapho abantu bakhe bamulandela baye bacasha naye.

62 Amadoda ayebuzana athi, wena uthelaphi ndoda, uma ukuthi awazani besethi, "Insuransurane, imali yamakhanda" bese bayazana ukuthi lona awangakithi.

48 Sibambe elentulo:-

Kasikho isisho esejayelege ngaphezu kwalesi. Umuntu afike akhulume izwi, bese ethi "Hayi bo, uyazi ukuthi kangiqinisile lapho ngisho njalo. Bengi dlala nje". Athi omunye "uthini" athi sibambe elentulo. Kusho ukuthi bakholwe izwi lakuqala, elesibili abasalinakile. Isisho sisukela msukwana kuthunywa unwabu emhlabeni liyo tshena abantu ukuthi bangafi, kwathi mva kusuka intulo eyiyona yalibika kuqala izwi lokuthi kuthiwa abantu bayo kufa. Luthena lufika unwabu lwase lukhuluma emva kwendaba.

63 49 Idla ithambo ijwayele:-

Kushiwo uma umuntu wakhe wamakhulumisa kahle ngelinge ilanga kasenakukudela ngoba wamusiza, mhlawumbe ehluphekile. Menja lapho ikeya thola khona ithambo ayideli, ibuyela njalo khona.

50 Umlomo ishoba lokuzivikela:-

Kushiwo uma umuntu mhlawumbe enecala, ebona ukuthi wonile akanakuvuma uzophika njena, enze inkani.

51 Akusilima sindlebende kwabo:-

Wonke umuntu akaboni ukuthi uyisilima kunabanye. Kodwa yena uyababona abayizilima kunaye. Nonina akaboni ukuthi unntanake uyisilima kuna banye.

52 Ingwe idla ngamabala:-

64 Kusho ukuthi nalowo unobuntu bakhe nobuhle bakhe yedwa, akafani nabanye. Lesisisho sivame ezinsizweni, uma zeshela izintombi, bathi abantu, "wasukela intombi ithanda umuntu omuhle kangaka". Usezothi yena ingwe idlangamabala.

53 Bucitheka buvoviwe:-

Kushiwo uma intombi isiyoga manjena ziyifuna izinsizwa isizothi, mina ngiyingodosi yabantu. Zithi izinsizwa bucitheka buvoviwe.

54 Isala kutshelwa sibona ngomopho:-

Uma abadala bekutshena into bethi iyeke wena uphikelele. Kusho ukuthi uyoze uzibonele.

55 Nongenankomo uyayidla inyama:-

Kusho ukuthi baningi abantu abangenazo izinkomo kodwa inyama bayidla njengabo laba abanazo. Banningi futhi abantu abayishimane kodwa nabo bayayazi intombi ngoba bethuka bebebele abanye.

65 56 Akummango ungenathuna:-

Kusho ukuthi noma uhamba wokwazi ukuthi ungafa. Abanye bafela ezindleleni kude namakhaya. Amathuna aba agcwele imimango.

57 Ikhaba eyisengayo:-

Kusho ukuthi omanye umuntu uye umthande, unenzele konke. Kodwa akudumaze alwe nawe. Noma akudumaze ngayiphi indlela.

58 Umbeki wenkosi akubusinayo:-

Lesisisho savela mhla inkosi undlamhlaba Vilakazi ebulawa induna yakhe enkulu unsonda Phela kwathi ngepi yakwa zulu unsonda wamuthola esefa undlamhlaba wabuyane. Kwathi ngamandla kaMsonda inkosi yase imenza induna. Yayimethemba kakhulu impela. Kodwa yabuye induna yabulala inkosi.

- 66 59 Isihlahla asinyelwa:-
Uma kade uhlelikahle nomunye umuntu, cese usuhamba ulwenaye, uyayathi ungasinyeli isihlahla ngoba hleze ubuye kusofuthi ngelinye ilanga.
- 60 Ukuzala ukuzelula:-
Kuyaye kusho omama umabebona izinsizwa zabo sezikhulile sezisina, sezibasiza ngezindlela eziningi.
- 61 Impangele enhle umakhala egijima:-
Kufuneka umuntu athi ekhala abe ezama ukuze aphumeleli noma ebona ukuthi sekukubi.
- 62 Elisina muva likholwa yizagila:-
Kushiwo ukuthi wonke umuntu uma ezwa isidumo kuswelekile asheshe ukusukuma, ngoba uma ephuza angaze avelelwe ingozi.
- 67 Ukweshwama kwa Ngwane.
Ukweshwama loku kuhamba kanye nomkhando. Ukudla okukhandiwe kuyagulisa uma kungadliwa owenze udoloqina. Namanjena kusenjalo ezindaweni eziningi kwelase Swazini, nezinye izindawo ezakhelene nelase Swazini, amaThonga. Kunemizi othi ungadla ukudla kwakhona uqumbe impela. Lusuke kwenziwa ngoba lowo muntu ekukhanda ukudla.
- 68 Ukweshwama kuyizigaba ezimbili. Okunye kwenziwa yinkosi mhla kudliwa umkhosi, okunye kwenziwa emakhaya. Ukweshwama kwenkosi kwakwesabeka kakhulu. Kwakufunwa indoda emnyama, izingelwe ixwe iyoze itholwe lendoda. Nanamhla abantu abamnyama kakhulu eSwazini kuselashwa ngabo. Kwakungafunwa indoda yasekhaya kwakufunwa indoda yezizwe. Ukuze umuthi ulunge. Inkosi yayithura amadoda abemaningi ayofuna indoda emnyama. Lendoda ayinakucuywa bayobuyanayo iphelele. Kuthi uma sebefike nayo ifihlwe impela ingabonwa muntu.

Nalamadoda kwa kungaziwa abantu bonke ukuthi athunyiwe. Kwakwazi inkosi nenduna yayo enkulu kuphela.

Kuyakuthi ngalanga lomkhosi wenkosi kubuthene amabutho onke. Inkosi isizokhetha inkuzi emnyama yenkomo, esindala. Amabutho azoyidumela ayibulale ngezandla. Phela izinkomo zazisesutha, nayo inkunzi lena izozilwela impela kufe amadoda amaningi ingakafi yona. Zaziyibamba izinsizwa ziyephule intamo inkunzi. Kuyakuthi
69 umaseziyibulele, ziyihlinze kahle impela ngobunono abukhulu. Ikakhulu yayihlinzwa ngazo izandla. Ukwatha yayathiwa ngomkhonto kuphela. Okunye ishaywe nangamatshe ihlinzwa nangezingodo. Noma isiqawa kusetshe uziswe wona umkhonto. Amalunga aphulwe ngezandla Kwakuba umsebenzi onzima impela. Izinsizwa ezinamandla zazibonakala ngalezo nsuku. Umasekuphelile konke izinsizwa zihambe ziye esibayeni zihlale phakathi. Sezizoli ndela inyama eyosiwe manjena. Kuzakuthi nezinceku nabantu labo ababethunywe inkosi bamuhlinze uruntu lona bamukhipha ngezitho zakhe zonke. Sekwenziwa imibengo yomuntu nemibengo yenkunzi emnyama. Njengoba inyama yomuntu iyabona-
70 kala, isizoshiswa manjena uma yosiwa. Kwenzelwa ukuba ingabonakali kufane njena. Kuyakuthi uma isivuthiwe izinceku ziyithathe ngenugwembe ziyise emabuthweni. Kuzothakwa imibengo yomuntu neye nkunzi yenkomo. Lenyama ihlanganiswa inyanga yomuntu eyelapha inkosi neyazi umkhando. Kwenziwa inyanga yesizwe. Akusimuze kuthathwe noma iyiphi inyanga njena.

Urasebe yidla lenyama amabutho anikwa umbengo emibili. Owomuntu nowo nkunzi nalowo usezoluma kuwo womabili imbengo. Uma ukuthi amabutho maningi kakhulu kwa kufunwa abantu abathathu nezinkunzi zezinkomo zibe zintathu. Kwakungahlathwa ezibomvu noma omunye umbala. Kwakufunwa omnyama wodwa, nakubantu kubenjalo.
71 Uma sebeqedile ukusina sekuzoqalwa ukusina. Asezobuqephuqephu ayadlala amabutho enkosi. Kuthiwa loku kwenza amabutho abenesibindi. Kokunye uma inkosi efuna ibutho libe nolaka kwakuthathwa nenyama yesilo inikwe lelo butho kanye neyomuntu.

Kwakwenziwa njena ithakwe ngemithi lenyama. Kwenziwe inyanga yenkosi noma kwenziwe inyanga yempi. Kwenziwa lokunjena nayo inkosi iyakwenza loku.

72 Akwase makhaya ukweshwama kwakwe hlukile kuloku kona. Lokuke kwakwenziwa ngesikhathi ukudla sekuvuthiwe emasimini. Kwakwenzelwa ukuba baqini futhi ukudla kungaba gulisi umabe qala ukukudla. Imizi emincane yayihlangana ndawonye emikhulu yona yayizizela yodwa njena. Kodwa kwakukuqala ukweshwama kwenkosi kuqala. Kwakuthi ngalolo suku kukhiwe imfe, amawela, abecele, konke ukudla okusha. Kufakwe embizeni enkulu kuxutshwe nozanhleni. Sekuzophekwa kanye kanye konke ukudla. Ura sekuvuthiwe sekuzoqala umnumzane womnzi acaphune ukudla ngesinye isandla, nozanhleni ngesinye isandla. Usezoshaya ngako amadolo omabili athi, "Dolo qina, dolo qina". Usezoshaya nasezindololwa neni zombili, nasemaqakaleni womabili nawo zombili esho wona amazwi akhe ethi, "Dolo qina". Uthi ekwenza konke loku aqale ngokuhabula inkovu kanzihleni. Bese uyakhifa wonke amalunga akhe esho wona udolo qina. Kuzalandela inkosikazi emvako mnumzane, njalo beze ngokulandelana. Nongekho ekhaya uyabekelwa.

73

Ukuqagelisana.

- 1 Ngitshene igama lenyoka ende kunazo zonke emhlabeni = yindlela
- 2 Ngine nkomo engadli ura ingenamsila; idla ura inomsila kuphela = inaliti.
- 3 Ugramadoda amabili aphekisana njalo ura ehamba ileyo ithi yimina phambili, nenye ithi imina phambili = izinyawo.
- 4 Ugrabantu bami abahamba zonke izinsuku nase k busuku nase mini kabaphumali = aranzi.
- 5 Ukhona umuntu oweru mhla ezalwa, nanamuhla usamile = unuthi.

6 Nginenqama edla nezumvu ezimhlophe ezide ziya ngaphaya nangaphaya kodwa zidla ndawonye = Ulimi narazinyo.

74

7 Nginempisi nenkuku, namabele. Ngifika emfuleni ugwele, kodwa kufuneka ukusa lokhu enginakho ngikuweze ngakunye, ngiqaphe impisi ingadli inkuku, nenkuku ingadla amabele. Umangihambisa impisi kuqala, inkukhu izosala idla amabele, kanti noma ngihambisa amabele impisi izosala idla inkukhu ngingakwezisa kanjani? = Ngingakuweza kanjena: Ngingathatha inkuku ngiyise ngaphesheya kusale impisi namabele, ngoba impisi kayiwadli amabele. Bese ngibuyake ngizothatha impisi. Kuthi umasengifike ngaphesheya laphe kukhona khona inkuku, bese ngithatha inkuku sengibuyela nayo emva. Ngifika laphe kukhona amabele. Ngifike ngiyibeke inkukhu, bese ngiweza amabele manye. Ngiwayise ngaphesheya laphe kukhona khona impisi. Bese ngibuya ngizothatha inkukhu, ngiwele nayo.

8 Nginenkomo yani edla ibuye esangweni = umshanelo.

75

9 Nginabantu bami abane: ababili bahamba phambili, ababili bayalandela. Kodwa kabaficane neze, ngisho sebegijima kangakanani, noma benkabathintani = Amasondo enqola. Nginenkosi ebusa abantu abaningi, kodwa lenkosi kayenzi nolunci, iyazihlalela njena. Isetshenzelwa abantu bayo kuphela, kodwa nayo ibenzela wonke umzamo yokuta bakuthole ukudla ngaso sonke isikhathi. Una ikakaya banakalanona ilanga laba linye, bakhohlwa nokuthi bazonyakaza kanjani. Kuthi ngelinye ilanga kwavela amaphekulazikhuni embusweni wayo, aphemba uthuthuva phakathi komphakathi, abantu bavukela inkosi. Bathulela izwi kuyo lokuthi kababoni bona ukuthi ingasho kanjani ukuthi iyinkosi yabo bengazange bayibeke ebukhosini = Yathi, inkosi "Bengithi nginenzela konke okufanele, nginenzela khona, ngoba nginkosi yenu, nginithanda. Kodwake ngoba kaneneliswa

- yimina, ngizophuma ebukhosini, ngibuyele eceleni, nginidedele
nizibuse phela. Nangifuni ukuba kuze kuchitheke igazi labantu
76 bami ngenxa yami. Zibusenike Inkosi yayisibuka njalo. Kuthenanje
isanda kugudluka yenzehala indaba, abantu bayo balizala, abanye
bayebawela eweni balunywa izinyoka bethi bayofuna ukudla.
Balamba manjena, yabaphatha kwazisa ukuthi inkosi ayisabaholi
manjena ayise ekudleni. Baqala manjena ukubona ukuthi kanti
inkosi yabo lena ibibabusa kahle kakhulu. Wabehlula manjena
uzibuse. Ahlangana futhi amadoda, athumela izwi kuyo esejince
nga ethi acela ukuba ibathethelele abantu bayo, ibuye ibabuse
futhi. Igama lalenkosi u = Mehlo.
- 10 Nginenkomo yami emhlophe, kodwa elala endle = Amazolo.
- 11 Kukhona umuntu othunywayo, kodwa kanazo izinyawo nomlomo,
kephaphezu kwako konke usheshisa okokhozi akwenze omthumekhona
= izwi.
- 77 12 Nginomuntu ohamba ngandlela nye abuye ngayo futhi, kahambi
ngenye = yisicaba.
- 13 Nginosibaya sami esingenasango, nezikhala khona zingqibithela
phezulu = Yisicoco.
- 14 Nginenyoka yami engavinjelwa muntu iyalapho iqonde khona
= Ngumfula.
- 15 Nginosibani sami esivutha njalo, size sicime uma uniniso
esicima = Yilanga.
- 16 Nginibandla lami elihlabelelayo elithi lingahubela phansi
kujabe oliphetheyo = Ukuduma kwesisu.
- 17 Nginamabutho ami asina aphelezelane = Amadlambi

- 18 Nginezi ani zani ezimbili, ziphahle intaba = Amehlo
- 19 Nginomfazi wami azala ngezimbambo = Yivovo lotshwala.
- 20 Nginezinkomo zani zidla ehlathini elumnyama = izintwala
- 21 Ngineqhude lami elikhala ngesisila = isiswebu.
- 78 22 Nginezinkomo zani ezingena ngesango ziphumo ngentuba, urazike zaphuma ngesango kuyabatshazwa = ukudla okungena ngomlomo.
- 23 Nginendoda yami egiya kuwe izihlangu = umhlakuva, ngoba ubuyanyakaze noma unyakaziswa kuwe amaqabunga.
- 24 Nginomntanami othi angasutha athi kumina ngibambe nginye = amafinyila nekhala.
- 25 Nginamadoda ami amabili awela urfula ugwele = amehlo.
- 26 Nginomntanami ubalekela isishiphi sikanina = inhlamvu yesibamu.
- 27 Ngine hashi lami alibulawa isimoliya libulawa ukuguga = ibayisikili.
- 28 Nginehashi lami lingena esithebeleni limhlophe liphume seliphume selivethifuthi ngaranqina = Isinkwa.

79

Imithi.

Imithi iyafana yonke indawo kubantu abamnyama, ngoba nakwa ngwane ifana njengase selungwini nakwazulu.

Umsilingi:- Umuthi wezizwe awaethwa kuleli lakithi, okhula ubemude. Amaqabunga awo ayasiza una uphethwe yisisu, futhi umsilinga wenza amapulangwe amahle. Uyadliwa umsilinga kodwa uyababa wona. Uyelapha noma umuntu ephethwe isisu.

Unhloni lo:- Lomuthu uyingozi kakhulu. Uma uwugaula kuye kuphume
inyama emhlophe akuphumaarasi kuyona. Yiwona lamasi ayingozi.
Uma eke akuconsela emzimbeni ayakushisa kube khona izilonda.

80 Umnyamathi:- Lomuthi usiza njengo msilingi. Uma abantu
belunywa izisu baye badle amaqabunga awo.

Umhlakuva:- Abantu bayebathathe izinhlamvu zawo, benze
amafutha okuhlikihla imisendo yezidwaba.

Umkhuhlu:- Kukhona izinhlobo ezimbili zomkhuhlu, kukhona
awenkunzi, owenkonazi futhi. Awenkunzi awuna zinhlamvu, kodwa
owenkomazi unezinhlamvu. Amahlamvu omkhuhlu wenkonazi kuthathwa
ngawo uma uphethwe yisisu.

Ugagane:- Umuthi amuhle kakhulu, awudliwa umuhlwa. Abantu
bavama ukuwenza isikhonkwane. Noma ugxunyekiwe awonakali
masishane. Unareva lomuthi uyahlaba impela.

81 Isibubu:- Lomuthi wenza izinkezo nezixembe. Awudabuki
lomuthi.

Umdoni:- Izithelo zalomuthi ziyadliwa, zimnandi kakhulu
impela ugwele obonjeni. Lomuthi uyabazwa, futhi wenza izigqulo
zokushaya izitambu.

Umvuthwamini:- Izithelo zawo ziyadliwa, abantwana bazithanda
kabi. Uye ufumanise abafana belusile belibele yiwona umvuthwamini.

Uyethi:- Lomuthi uyasiza uma umuntu ephethwe umkhuhlane.
Amacembe awo ayasiza impela kakhulu.

Umviyo:- Izithelo zawo ziyadliwa zimnandi impela kakhulu.

Umqaqongo:- Umuthi wokuchatha nxa umuntu enamabungane
esisweni.

82 Umuzwane:- Amahlanvu awo ayagxotshwa nxa ununtu ephethwe ikhanda aphuziwe abuye anukiswe ngawo.

Uthombe:- kuxetshulwa amagxolo kwenziwe uzi lwokweluka aracansi.

Umngamanzi:- Kuxetshulwa amagxolo kwenziwe izintambo zokubopha izintungo zamaqhugwane.

Iqhume:- lwenza izagila zokushaya izinyoni.

Isikhuphashane:- Izithelo zalomuthi ziyadliwa zimnandi futhi. Abafana bezinkomo bayawuthanda lomuthi.

Inqayi:- Lomuthi enezinduku ezilukhuni abafana bavama ukulwa ngawo nezinsizwa.

Iklolo:- lenza izintungo zokwahla izindlu.

END 785.